Andrzej SULIBORSKI

Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej
Uniwersytet Łódzki

KONCEPCJA STRUKTURALNO-FUNKCJONALNA W GEOGRAFII CZŁOWIEKA

Zarys treści: Wśród najważniejszych nurtów w geografii człowieka opisujących środowisko ludzkie, koncepcja strukturalno-funkcjonalna ma największe tradycje i odegrała główną rolę w jego opisie. Biorąc pod uwagę fakt wielkiego znaczenia strukturalizmu i funkcjonalizmu dla badań empirycznych i postępu teoretyczno-metodologicznego, autor dokonuje rekonstrukcji ich założeń filozoficznych oraz określa znaczenie dla geografii człowieka. W artykule przedstawiono różne odmiany i traktowanie struktury w geografii – stwierdzając w konkluzji, że strukturalizm, a zwłaszcza ujęcie struktury jako procesu w różnych odmianach strukturalnego marksizmu, odgrywa kluczową rolę we współczesnym rozwoju geografii człowieka. Następnie autor przedstawia rozwój myśli funkcjonalistycznej i wskazuje na trzy aspekty metody funkcjonalnej: heurystyki, technik badawczych oraz wyjaśnienia i opisywania. W aspekcie ostatnim, który jest najistotniejszy dla metody funkcjonalnej, zwraca uwagę na odmienne typy wyjaśnienia i opisu funkcjonalnego, zależne od rozumienia pojęcia funkcji. W dalszej części artykułu rozpatrywane są fundamentalne cechy myśli funkcjonalnej i ich wpływ na koncepcje badawcze geografii człowieka.

Słowa kluczowe: strukturalizm, funkcjonalizm, geografia człowieka.

1. WPROWADZENIE

Konceptualizacja przedmiotu badań geografii człowieka zmienia się wraz z przemianami cywilizacyjnymi jakim ulega środowisko geograficzne. W rozwoju badań nad ludzkimi (społecznymi) wymiarami tego środowiska pięć konceptualizacji odegrało lub odgrywa najistotniejszą rolę, wiążąc je z konkretnymi modelami określającymi jego istotę i identyfikując zmiany. Są to następujące idee: organicistyczna, strukturalno-funkcjonalistyczna, interakcjonistyczna, systemowa oraz humanistyczna (Maik 2008).

Ich koegzystencja w procesach badawczych jest charakterystyczna dla współczesnej geografii człowieka, której zakres przedmiotowy podąża za coraz to nowymi sensami pojęcia środowiska ludzkiego.

Spośród wymienionych nurtów koncepcja strukturalno-funkcjonalna ma największe tradycje i odegrała główną rolę w rozwoju całej geografii człowieka, jak i jej poszczególnych subdyscyplin, w tym zwłaszcza geografii osadnictwa (patrz: A. Suliborski 2010; M. Wójcik 2012). Oceniając mechanizmy rozwoju geografii osadnictwa i ludności w latach 1945–1989 Kazimierz Dziewoński (1990) wykazuje, że koncepcje i uogólnienia teoretyczne o charakterze strukturalnym i funkcjonalnym były dominujące i zdecydowanie ukierunkowywały problematykę badawczą tej dziedziny. Podobnie, w odniesieniu do geografii osadnictwa, uważają Renata Jaro-szewska i Wiesław Maik (1994), którzy w zakończeniu przeglądowego artykułu poświęconego studiom nad strukturą funkcjonalną miast stwierdzają: „*Program ten odegrał istotną rolę w przebudowie teorii sieci osadniczej, stając się punktem wyjścia w kształtowaniu nowej, systemowej perspektywy badań nad siecią osadniczą*”. Wielką rolę i znaczenie ujęć strukturalno-funkcjonalnych w badaniach geografii człowieka podkreślają niemal wszyscy autorzy artykułów zajmujących się dorobkiem i rozwojem badań osadniczych, zamieszczonych w książce pt. *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce lata 1918–1993. Kierunki badań naukowych*, t. II. pod red. Stanisława Liszewskiego (1994).

W akceptacji myśli strukturalno-funkcjonalnej przez geografów nie bez znaczenia był fakt, że nasza dyscyplina rozwijała się w XIX w. w ramach nauk przyrodniczych i z nich przede wszystkim czerpała wzorce badawcze, akceptujące światopogląd naturalistyczny i tzw. obiektywizm poznawczy. Pod wpływem strukturalizmu i funkcjonalizmu byli niektórzy geografowie francuscy, jak np. reprezentujący zwłaszcza nurt geografii regionalnej Jean Brunhes, genetycznie powiązany z socjologiczno-antropologiczną myślą teoretyczną. Traktowali oni region jako jednostkę funkcjonalną – organizm, który był więcej niż sumą części (Holt-Jensen 1984). Pogląd o funkcjonalnej jedności regionu podzielali również wybitny geograf niemiecki Alfred Hettner i amerykański Richard Hartshorne, ten ostatni widział potrzebę funkcjonalnego podejścia również w geografii politycznej. Ponad wszelką wątpliwość można stwierdzić, że strukturalizm i funkcjonalizm w geografii jest silnie zakorzeniony i reprezentowany w wielu pracach z geografii regionalnej i geografii człowieka, w tym zwłaszcza w geografii osadnictwa (Dramowicz 1984). Kierunek strukturalny i funkcjonalny były przez cały XX w. najważniejszą intelektualnie metakoncepcją inspirującą problematykę badawczą, oraz silny rozwój studiów empirycznych, które przyspieszyły postęp teoretyczno-metodologiczny w geografii człowieka (podobnie jak w socjologii). Koncepcja strukturalno-funkcjonalna przyczyniła się niewątpliwie do tego, że geografia człowieka, a w niej geo-

grafia osadnictwa, stała się jedną z najważniejszych i najlepiej rozwiniętych subdyscyplin.

Biorąc pod uwagę wielkie znaczenie strukturalizmu i funkcjonalizmu dla badań empirycznych i postępu teoretyczno-metodologicznego, potrzebne jest uświadomienie sobie znaczenia tych nurtów w geografii człowieka oraz dokonania rekonstrukcji ich założeń filozoficznych na gruncie tej dyscypliny.

2. STRUKTURALNA WIZJA ŚRODOWISKA W GEOGRAFII CZŁOWIEKA

Strukturalizm wywarł istotny wpływ na sposób ujęcia, interpretację i problematykę badawczą geografii człowieka, do której trafił za pośrednictwem innych nauk społecznych będących źródłem jego rozwoju lub pozostających pod jego przemożnym wpływem. Podstawowe założenia strukturalizmu i wynikająca z nich refleksja epistemologiczna wpływały na pole badawcze geografii i sposób formułowania oraz stawiania pytań badawczych, ale także, co może jest nawet ważniejsze, na interpretację i rozumienie otaczającej nas rzeczywistości. W geografii szczególne znaczenie inspirujące i twórcze pochodzi zarówno z tzw. strukturalizmu empirycznego (strukturalno-funkcjonalnego), jak i transformacyjnego. Ogólne założenia strukturalizmu o charakterze ontologicznym i epistemologicznym zmuszają do refleksji i stawiania pytań o istotę i charakter środowiska, w którym żyjemy, sens podmiotowości człowieka, rolę subiektywności w poznaniu naszego otoczenia oraz o wpływ struktur głębokich (fundamentalnych) na zmianę rzeczywistości społecznej i nasze działanie.

W kategoriach ogólnych, tezy strukturalizmu zostały w geografii człowieka zaakceptowane przez wielu badaczy, przynajmniej w formie deklaratywnej. Traktowanie przedmiotu badań jako apriorycznych całości było i jest we współczesnej geografii niemal obowiązkowe. Takimi całościami uznanymi przez geografów są na przykład miasta, sieć osadnicza lub regiony. Przyjmuje się także pogląd, że całość ma określoną strukturę, której wykrycie stanowiło cel sam w sobie wielu prac geograficznych, odzwierciedlony często w ich tytułach, np. struktura przestrzenna miast, przemysłu, ludności, struktura społeczno-przestrzenna. Niejako konsekwencją tak rozumianego celu badań było zainteresowanie prawami koegzystencji, współistnienia rzeczy lub ich właściwości. Przykładem tego są liczne prace geograficzne prowadzące do klasyfikacji rzeczy i zjawisk, zwłaszcza klasyfikacji przestrzennych i typologicznych. Kierunek typologiczny oraz regionalizacyjny były silnie reprezentowane w całej geografii człowieka, zwłaszcza jednak w geografii ekonomicznej, osadnictwa i rolnictwa oraz w geografii regionalnej¹.

¹ Na przykład przez długi czas uznawano, że ukoronowaniem badań nad funkcjami miast jest ich typologia i klasyfikacja (patrz prace, np: J. Kostrowicki 1952; L. Kosiński 1958; S. Lewiński 1965; J. Rajman 1972; M. Jerczyński 1977 i inne).

Zasadniczą rolę w przypadku niektórych badań w geografii człowieka odegrał strukturalizm transformacyjny, w wersji określanej jako „strukturalny marksizm”, gdzie struktura traktowana była jako proces. *„Marksizm w geografii radykalnej urzeczywistnia się poprzez stosowanie tez o historyzmie jako podstawowej zasadzie metodologii marksistowskiej, o praktyce społecznej jako podstawie poznania i kryterium prawdziwości twierdzeń, o społecznym charakterze procesu poznania, o dialektyce podmiotu i przedmiotu w działalności poznawczej, o złożoności i wielopłaszczyznowości procesu poznania naukowego oraz o dialektyce prawdy względnej i absolutnej”* (Dramowicz 1984). Cała geografia marksistowska podkreśla fundamentalne znaczenie organizacji produkcji w tworzeniu i strukturyzacji wszystkich procesów społecznych. Koncepcja przestrzennego podziału pracy Dorren Massey (1984) połączyła rozwój ekonomiczny i procesy restrukturyzacji na poziomie lokalnym i regionalnym z szerszymi narodowymi i międzynarodowymi zmianami organizacji produkcji. Podstawowe tezy ujęcia s t r u k t u r y j a k o p r o c e s u sprowadzają się do tego, że formy produkcji podlegają ciągłej transformacji jako rezultat zarówno procesów wewnątrz samej struktury, jak i interakcji z produktami wcześniejszych transformacji. Badania koncentrują się na dialektycznych relacjach (współzależnościach) między organizacją procesów produkcji i procesami społecznymi – z jednej strony – a środowiskiem naturalnym i relacjami przestrzennymi – z drugiej. Zwolennicy takiego ujęcia struktury odnoszą dialektykę nie tylko do infrastruktury, ale dostrzegają ją także między infrastrukturą a superstrukturą.

Strukturalny marksizm miał zasadniczy wpływ na geografie humanistyczną, która jest często przedstawiana jako nauka dwojaka: o relacjach przestrzennych (podejście horyzontalne) lub koncentrująca się na współzależnościach człowiek – środowisko (podejście wertykalne). To drugie podejście jest najczęściej interpretowane z perspektywy marksistowskiej. Edward Soja (1980) definiuje strukturę zorganizowanej przestrzeni (dialektykę socjoprzestrzenną), jako dialektycznie zdefiniowany komponent powszechnych związków zależności produkcji, które równocześnie są społeczne i przestrzenne. W pracach późniejszych Edward Soja (1996) przechodzi od ujęcia dialektycznego do koncepcji trialektycznej, wskazującej na bycie człowieka równocześnie w trzech sferach rzeczywistości ontologicznej; przestrzeni (*spatiality*), historyczności, czasie (*historicality*) i spo-

Problematyka regionu, regionalizacji i typologii w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej doczekała się bogatej literatury zarówno teoretycznej, jak i prezentującej wyniki badań empirycznych. Wśród wielu autorów wymienić należy przede wszystkim takich badaczy, jak: St. Berezowski, Z. Chojnicki, T. Czyż, R. Domański, K. Dziewoński, A. Fajfer, M. Kielczewska-Zalewska, K. Kuciński, St. Leszczycki, J. Łoboda, J. Parysek, A. Piskozub, B. Rychłowski, Z. Rykiel, A. Wróbel.

łączeństwie (*sociality*) oraz trzech formach przestrzenności – spostrzeganej (*perceived*), wyobrażanej (*conceived*) i żyjącej (*live*) (Kaczmarek 2005). Specyficznymi dla geografii humanistycznej celami analizy są: przestrzenne formy wykorzystania natury przez człowieka i ludzkie organizacje społeczne, studia przestrzennych form i struktur wytworzonych historycznie i wyodrębnionych przez formy produkcji (Dunford 1980, Scheiblinga 1977).

Prace strukturalistyczne wywarły chyba największy wpływ na geografię ekonomiczną zajmującą się różnymi aspektami rozwoju i zacofania, rozszerzając je o marksistowską ekonomię polityczną (Sheppard, Barnes 2003). Analizy strukturalistyczne poszukiwały zależności między problemami regionalnymi a zmianami przestrzennymi w odniesieniu do poszczególnych inwestycji, jako części dialektyki między siłami produkcji a zależnościami produkcji. Unaocznily one, w jaki sposób rozwijają się i reprodukuja wewnątrznarodowe struktury przestrzenne. Jest to przykład dialektyki socjoprzestrzennej. Nacisk kładziony jest na zademonstrowanie nieuchronności polaryzacji, szczególnie w odniesieniu do centralizacji i koncentracji własności kapitału, co charakteryzuje ostatnie trendy transformacji kapitalizmu (Johnston 1982).

W geografii społecznej podejście strukturalistyczne doprowadziło do poważnych zmian w orientacjach badawczych dając początek społecznej geografii miast. Inspirującą rolę odegrały badania nad ekologią przestrzeni miejskiej akcentujące naturalny proces rozwoju przestrzeni miejskiej, wskazujące na zróżnicowanie miejsc zamieszkania, segregację przestrzenną, formowanie się gett i użytkowanie ziemi. Strukturalni marksiści zwrócili uwagę na znaczenie systemów władzy społecznej i gospodarczej w formowaniu struktury przestrzennej miasta i tworzeniu jego środowiska. Według ich wzorca wyjaśniania geografia społeczna zajmuje się rozpoznaniem struktur społeczno-przestrzennych i badaniem ich związku ze strukturami ekonomicznymi, a za podstawowe kategorie przyjmuje się strukturę, sprzeczność i konflikt przestrzenny (Rykiel 1991).

W geografii historycznej podejście strukturalistyczne oferuje realistyczne metody interpretacji wzorów z przeszłości oraz obserwacji procesu zmian określonych modeli w czasie. Wprowadzenie do analizy historycznej czynnika społecznego w kontekście zmienności form produkcji stało się nowym impulsem rozwojowym w geografii historycznej. Przekształcenia krajobrazów (regionów) są najprawdopodobniej częstym efektem zdarzeń jednostkowych oraz dialektyki form produkcji i stosunków społecznych (Gregory 1978).

Podsumowując można stwierdzić, że strukturalizm, a zwłaszcza ujęcie struktury jako procesu w różnych odmianach strukturalnego marksizmu, odgrywa kluczową rolę we współczesnym rozwoju geografii człowieka. Koncepcja dualności struktury w geografii człowieka, szczególnie rozwinięta przez Anthony Giddensa w jego teorii strukturacji, odgrywa zasadniczą rolę w wyjaśnianiu zmienności społeczno-przestrzennej miejsc. Pro-

blem znaczenia działań ludzkich w reprodukcji struktury stanowi częsty przedmiot rozważań teoretycznych we współczesnych naukach społecznych, w tym w geografii człowieka (Wójcik 2010). Większość prac teoretycznych traktujących o roli działań ludzkich w reprodukcji struktur ma szereg cech wspólnych, a mianowicie: występują przeciw funkcjonalizmowi i analizie funkcjonalnej w naukach społecznych, tworzą dialektyczną syntezę łącząc strukturalny determinizm z woluntaryzmem, przyjmują, że struktura społeczna nie może być interpretowana w oderwaniu od czasu i przestrzeni, ponieważ są one podstawowe dla powstania i trwania relacji społecznych (Trift 1996).

3. PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA FUNKcjONALIZMU

Funkcjonalizm, drugi kierunek myślowym mający ogromny wpływ na geografie człowieka, przyjmuje podstawowe założenia strukturalizmu, stąd zaliczany jest często w poczet rodziny nurtu strukturalistycznego (np. w socjologii określano go jako „strukturalny funkcjonalizm”).

Mimo istotnych różnic oba kierunki są pod pewnymi względami do siebie podobne: opowiadają się za naturalizmem i obiektywizmem, kładą nacisk na dominację całości nad ich częściami, mówią o prymacie struktury wobec działania i akcentują przymusy i ograniczenia, jakie mu ona narzuca (Giddens 2003). Zasadnicza jednak różnica polega tutaj na tym, że funkcjoniści znacznie więcej uwagi poświęcają pojęciu funkcji, traktując strukturę jako pojęcie zastane, w pewien sposób pierwotne (dane). Funkcjonalizm, hołdujący przeświadczeniu o strukturalnej naturze rzeczywistości, podkreślał znaczenie i wagę związków funkcjonalnych w jej wyjaśnieniu. Był on reakcją na proste deterministyczne schematy obejmujące badanie przyczyn i skutków oraz miał być pewną alternatywą dla dotychczasowego wyjaśniania mechanistycznego i skrajnych determinizmów charakterystycznych dla nauk przyrodniczych (Holt-Jensen 1984). Funkcjonalizm głosili niektórzy pozytywiści i fenomenolodzy, uważając, że w empirycznych badaniach nie ma miejsca na poszukiwanie przyczyn, które mają metafizyczną tradycję znaczeniową, i na wyjaśnienie przyczynowe zjawisk, z kolei obarczone antropomorfizmem, lecz tylko na stwierdzanie zachodzących między nimi funkcjonalnych zależności. W związku z tym nie powinno się pytać dlaczego, lecz jak, i poprzestać na rozpatrywaniu funkcjonalnych zależności badanych zjawisk. Kierunek funkcjonalny nie tworzy całości w postaci zwartej koncepcji, jego oblicze kształtowane było przez różnych badaczy reprezentujących odmienne nauki. Ernest Nagel stwierdza, że *„pod etykietą funkcjonalizmu kryje się różnorodność odrębnych (choć niekiedy ściśle powiązanych) koncepcji”* (1961).

Funkcjonalizm najwcześniej pojawił się w psychologii na początku XX w., gdzie powstał z inspiracji darwinizmu i pragmatyzmu. Podstawową ideą tego kierunku, przeciwstawiającego się atomizmowi, było rozpatrywanie

nie tylko samej istoty procesów psychicznych, ale ich znaczenia (funkcji) w całokształcie działalności życiowej człowieka (por. J. Pieter 1959). Nurt funkcjonalny zaznaczył się również w teorii prawa, postulując analizę systemu prawa jako narzędzia kontroli społecznej, analizy instytucji, doktryn i przepisów ze względu na cele, jakim mają służyć (por. J. Kowalski 1959). Najpełniej został rozwinięty jednak w antropologii społecznej i socjologii, gdzie zdobył ogromne i trwałe znaczenie jako bez wątpienia najważniejszy kierunek myślowy w XX w. Narodził się w Wielkiej Brytanii pod wpływem krytyki historyzmu i ewolucjonizmu, za sprawą wybitnych antropologów społecznych Alfreda Radcliffa-Browna i Bronisława Malinowskiego. Bronisław Malinowski za istotę metody funkcjonalnej uważał wyjaśnienie zjawisk poprzez ich funkcję oraz preferował empiryzm badawczy (Kempny 1985). Funkcjonalizm został adaptowany na teren socjologii, gdzie jego założenia doczekały się zarówno twórczego rozwinięcia, jak i zarazem ostrej krytyki. Wybitnymi twórcami funkcjonalizmu socjologicznego w USA byli Talcott Parsons (1952) i Robert Merton (2002). Talcott Parsons stwierdza, że funkcja pojawia się w trakcie adaptacji struktury do sytuacji wobec niej zewnętrznych i to określa jej znaczenie w całościowym „systemie”. Struktura zawdzięcza swoje trwanie funkcjom elementów, stąd struktura i funkcja są nierozłączne (metoda strukturalno-funkcjonalna). Potwierdza to również Marion J. Lévy Jr. (1968) dla, którego struktura jest dostrzegalną jednolitością, funkcje natomiast, przejawem struktur w czasie.

Funkcja określona zostaje poprzez identyfikację działania elementu, stanowiącego integralną część całości (systemu), co było równoznaczne z jego znaczeniem, rolą w tej całości. W klasycznych założeniach tej koncepcji poznawczej uważano, że funkcje elementów są celowo zdeterminowane ukierunkowaniem na podtrzymywanie istnienia i rozwoju całości, a ich poznanie wyjaśnia zarazem cel, jak i przyczynę istnienia elementów, co z kolei umożliwia zrozumienie badanej całości.

Wspólną i najbardziej istotną cechą całego funkcjonalizmu jest traktowanie przedmiotu badań jako pewnego systemu, stąd metodę funkcjonalną można traktować jako odmianę ogólniejszego podejścia określanego jako metoda systemowa. Pojęcie systemu uzyskuje w nim centralną kategorię teoretyczną i ma ono charakter uogólniony i zrelatywizowany. Wprowadzenie pojęcia systemu zbliżyło bardzo funkcjonalistów z twórcami ogólnej teorii systemów (Bertalanfy 1984). Stąd podstawą funkcjonalizmu jest systemowy model pojęciowy, który w zależności od stopnia komplikacji przyjętych założeń może być prosty, teleologiczny, funkcjonalny, wielosystemowy czy teleologiczny złożony z elementów teleologicznych (Sztompka 1971). W funkcjonalizmie wyróżnić można za Piotrem Sztompką (1971), trzy jego odrębne warstwy:

1. Teorii, to znaczy powiązanego dedukcyjnie zespołu dobrze uzasadnionych twierdzeń ogólnych, orzekających o zależnościach pomiędzy cechami zjawiska.

2. Schematu pojęciowego, to jest uporządkowanego w pewien sposób zbioru pojęć służących do identyfikacji i klasyfikacji elementów badanej rzeczywistości.

3. Metody naukowej, czyli pewnego sposobu postępowania, prowadzącego do sformułowania uzasadnionych twierdzeń teoretycznych dedukcyjnie powiązanych w system. Ta ostatnia warstwa uznawana jest za najistotniejszą część całej koncepcji funkcjonalnej – jej istotę. Pozwala ona na poszukiwanie tego rodzaju rzeczy, które bez niej nie byłyby odnalezione. W metodzie funkcjonalnej cytowany autor wyróżnia trzy podstawowe aspekty:

a) heurrezy, odkrycia, odnalezienia – jako pewnego sposobu osiągnięcia rezultatów, które są niedostępne przy zastosowaniu innych metod poznawczych,

b) technik badawczych, czyli szczegółowych sposobów uzyskiwania danych empirycznych. Te techniki badawcze najogólniej określane są jako metody badań terenowych. Podstawą tych badań jest intensywna obserwacja, z elementami obserwacji uczestniczącej, uzupełniana wywiadem. Ważnym źródłem wiedzy są również materiały archiwalne – różnego rodzaju zapisy, sprawozdania, statystyki itp.,

c) wyjaśniania i opisywania – jest istotą i specyficzną cechą całego kierunku funkcjonalnego określając jego odrębność. Wyjaśnianie polega na opisie pewnego zjawiska (faktu) poprzez wypełnianie przez to zjawisko funkcji w odniesieniu do rozpatrywanego systemu społecznego czy gospodarczego. Ten szczególny sposób wyjaśniania nazywany jest analizą funkcjonalną. Analiza funkcjonalna polega zarówno na stosowaniu specyficznego języka, jak i charakterystycznej struktury systematyzującej, do której język ten się odnosi.

Piotr Sztompka (1971) wyróżnia cztery typy wyjaśnienia i opisu funkcjonalnego, dla których podstawowym kryterium rozróżniania jest odmienne rozumienie pojęcia funkcji:

1. Wyjaśnienie i opis proste, funkcja rozumiana jest tutaj jako skutki, które przynosi działanie jednego z elementów systemu dla innych elementów tego samego systemu. Skutki te rozpatrywano według zestawionych w cztery przeciwstawne pary zasad funkcjonalnych (wzajemności funkcjonalnej i eksploatacji, *consensusu* i konfliktu, zależności od systemu i autonomii funkcjonalnej, izolacji od kontekstu strukturalnego i modyfikującego wpływu kontekstu strukturalnego).

2. Wyjaśnienie i opis funkcjonalny rozwinięte. W analizie rozwiniętej funkcja jest rolą elementu w utrzymaniu lub wywołaniu określonego stanu systemu, do którego element należy (R. Merton – *„funkcje to dostrzegalne następstwa, które przyczyniają się do adaptacji lub przystosowania danego systemu”*). Na tym poziomie wyjaśnienia i opisu pojawia się już pojęcie dysfunkcji definiowane jako wpływ elementu na stan systemu, który nie jest stanem preferowanym przez system. W opisie teleologicznym (mode-

lu) wyodrębniono osiem zasad funkcjonalizmu, połączonych na zasadach opozycji w cztery pary: uniwersalnej funkcjonalności i relatywizacji do stanu systemu, jednolitego wpływu i czynników, niezbędności funkcjonalnej i alternatyw funkcjonalnych, homeostatycznej równowagi (*equilibrium*) i nierównowagi *disequilibrium*.

3. Wyjaśnienie i opis funkcjonalny dwustopniowy. Analiza opiera się na modelu systemu funkcjonalnego lub modelu wielosystemowym. W modelu systemu funkcjonalnego przyjęto sześć zasad: zasada jednofunkcyjności elementu i wielofunkcyjności, zgodności wymogów funkcjonalnych i sprzeczności wymogów, stałości wymogów i zasada zmienności potrzeb. Model wielosystemowy mówi o zespole powiązanych wzajemnie systemów różnego rodzaju. Wprowadzona zostaje tutaj kategoria podsystemu. W modelu tym uwzględnia się cztery zasady funkcjonalne zestawione w dwie pary: zasada jedności funkcjonalnej i relatywizacji do systemu, integracji systemów i dezintegracji systemów.

Pojęcie funkcji zarówno w modelu systemu funkcjonalnego, jak i wielosystemowego rozumiane jest jako stopień, w jakim określony element przyczynia się do zaspokojenia wymogu (wymogów) funkcjonalnego (potrzeb) systemu. Funkcja jest działaniem zrelatywizowanym do odpowiedniego wymogu funkcjonalnego (lub wymogów), czyli stanu określonej klasy elementów systemu, którego zaistnienie stanowi warunek konieczny do zrealizowania w systemie stanu docelowego. Pojęcie dysfunkcji rozumiane jest inaczej niż w modelu teleologicznym, ponieważ element może być zarazem funkcjonalny w stosunku do jednego systemu i dysfunkcjonalny wobec drugiego systemu. Wielu autorów w akceptacji takiej definicji funkcji widzi dopiero rzeczywistą specyfikę kierunku funkcjonalnego.

4. Wyjaśnienie i opis funkcjonalno-motywacyjny. Analiza opiera się na modelu systemu teleologicznego złożonego z teleologicznych elementów. Systemem jest tutaj nazywany tylko taki system teleologiczny, którego elementy same są systemami teleologicznymi. W systemie społecznym jego składnikami są istoty ludzkie stanowiące swoiste systemy teleologiczne zarówno w znaczeniu biologicznym (o określonych celach), jak i psychicznym (realizujące świadomie określone zadania).

W modelu tym przyjmowane są dwa założenia, o świadomej celowości elementów i o integracji celów jednostkowych i wymogów funkcjonalnych społeczeństwa. W analizie funkcjonalno-motywacyjnej przyjmowanych jest sześć zasad funkcjonalnych: socjocentryzmu i egocentryzmu², funkcji

² Socjocentryzm – cele jednostkowe, których realizacja stanowi warunek konieczny, wystarczający lub czynnik dopełniający, aby w systemie jako całości wystąpił stan preferowany. Egocentryzm – wszystkie cele stawiane sobie przez jednostkę są z punktu widzenia stanu społeczeństwa jako całości obojętne bądź szkodliwe.

zamierzonej i funkcji niezamierzonej³ oraz funkcji jawnych i funkcji ukrytych⁴.

Pojęcie funkcji postrzegane jest przez pryzmat działań jednostkowych. Funkcja jest to rola działania określonego typu w osiąganiu celu socjocentrycznego jednostki, czyli takiego, który nie jest obojętny społecznie i wpływa na to, aby w systemie jako całości wystąpił stan preferowany.

Teoretyczno-metodologiczna systematyzacja analizy funkcjonalnej, przeprowadzona przez Piotra Sztompkę, pokazuje ewolucję myśli funkcjonalistycznej od schematów prostych do współczesnych koncepcji, coraz bardziej uwzględniających charakter zachowań poszczególnych elementów – jednostek ludzkich, składowych systemów społecznych. Ewolucji tej odpowiada różnie pojmowana kluczowa kategoria funkcjonalizmu, jaką jest funkcja. Najogólniej funkcjami możemy nazywać takie oddziaływanie elementu na obejmującą go całość, którego istnienie i forma są warunkowane strukturą tej całości (Mach 1989).

Ważnym osiągnięciem teorii funkcjonalnej jest również wprowadzenie pojęcia dysfunkcji, którą możemy zdefiniować jako niekorzystne (niezgodne ze stanem preferowanym przez system) wpływy (działania) jednostek, grup społecznych czy instytucji (elementów) na całość systemu społecznego.

Funkcjonalizm doczekał się szczególnie wnikliwej analizy krytycznej zwłaszcza w socjologii i przyczynił się do sformułowania alternatywnych koncepcji społecznych (model konfliktowy społeczeństwa, teoria wymiany, socjologia humanistyczna i inne). W płaszczyźnie epistemologicznej odnosi się do wyjaśnienia funkcjonalistycznego, które w świetle oceny krytycznej nie jest wyjaśnieniem, gdyż nie identyfikuje mechanizmów i procesów przyczynowych zakładając, że wyjaśnieniem mogą być domniemane skutki istnienia elementu w systemie. W kategoriach ontologicznych krytyka dotyczy przeświadczenia o strukturalnej naturze rzeczywistości i pytania o istotę różnego typu struktur tworzących tę rzeczywistość. Przeciwno funkcjonalizmowi kierowano następujące zarzuty (Szacki 1983; Giddens 2003):

1. Przyjmowanie jako nauki wzorcowej biologii, co skutkowało odwoływaniem się do przyrodniczego mechanizmu adaptacji i ewolucji systemów.

³ Funkcje zamierzone – subiektywny zamiar jednostki, wyzwalający określone działania, jest całkowicie zbieżny z rzeczywistymi, obiektywnymi konsekwencjami działania. Funkcje niezamierzone – subiektywny zamiar jednostki jest niezgodny z rzeczywistymi, obiektywnymi konsekwencjami działania.

⁴ Funkcje jawne to takie konsekwencje działania, które były zamierzone i uświadomione. Funkcje ukryte to takie konsekwencje, które nie były ani zamierzone, ani uświadomione.

2. Kładzenie nacisku na znaczenie całości i jej dominację nad częściami, Anthony Giddens nazywa to *imperializmem przedmiotu*.

3. Preferowanie wyjaśnień teleologicznych (celowościowych) i tautologicznych, widząc w skutkach działania dostateczną rację dla istnienia tych działań.

4. Jednostronność teoretyczną zakładającą równowagę systemów, akcentującą problematykę ładu i harmonii oraz ignorującą problematykę zmiany kulturowej i czynnika historycznego.

5. Podkreślanie przede wszystkim tego, co sprzyja utrzymywaniu stabilności systemów wskazując, w jaki sposób te lub inne elementy przyczyniają się do ich utrzymania.

Mimo wielu ocen krytycznych, jak stwierdził Jonathan H. Turner (1985), w koncepcji funkcjonalnej podjęto jedną z najbardziej fascynujących kwestii dotyczących przydatności elementu w systemie społecznym lub przyczyniania się do jego funkcjonowania. Niewątpliwie funkcjonalizm położył ogromne zasługi w rozwoju nauk społecznych. Jego osiągnięciem było odejście od atomizmu na rzecz holizmu, zwrócenie uwagi na związki funkcjonalne, rozwój badań terenowych i upowszechnienie tezy relatywizmu kulturowego. Funkcjonalizm powinien być utożsamiany raczej z pewną ogólną metodą ujawniania i wyjaśniania niektórych zależności w ramach pewnych całości, a nie z konkretnym wykorzystaniem określonego terminu funkcja (Mach 1989).

Dzisiaj funkcjonalizm traktowany jest w różny sposób – jako „orientacja metodologiczna”, „systematyczny sposób analizy”, „metoda ujmowania relacji pomiędzy różnymi składnikami strukturalnymi systemu”, „schemat interpretacyjny”, „strategia badawcza”. Funkcję natomiast należy uważać za kategorię analityczną o wartości teoretycznej i eksplanacyjnej, która nie jest przypisana tylko do jednej, funkcjonalnej orientacji badawczej.

4. FUNKcjONALIZM W GEOGRAFII CZŁOWIEKA

W geografii człowieka funkcjonalizm rozwinął się głównie w warstwie metody, która we wszystkich trzech aspektach: heurystyki, techniki, wyjaśnienia i opisu, stała się szczególnie przydatna do analizy mechanizmów działania i zmiany różnych zjawisk oraz obiektów geograficznych. Pojęcie funkcji stosowane jest we wszystkich czterech formach wyjaśnienia i opisu funkcjonalnego (wyjaśnienie i opisy proste, wyjaśnienie i opisy rozwinięte, wyjaśnienie i opisy dwustopniowe, wyjaśnienie i opisy funkcjonalno-motywacyjne), w zależności od rozpatrywanego przedmiotu badania i sformułowanego problemu badawczego (np. miasto, wieś, krajobraz, społeczność lokalna, podmiot(y) gospodarczy(e)). Dla geografii człowieka niezwykle inspirujące wydaje się postrzeganie funkcji przez pryzmat działań jednostkowych (funkcjonalno-motywacyjnych) – jako roli działania określonego typu w osiągnięciu celu socjocentrycznego (także i etnocentrycznego)

jednostki. Ten sposób widzenia funkcji identyfikuje nam społeczną funkcję miejsca (Suliborski 2003; 2010).

W geografii człowieka funkcjonalizm jest łączony z podejściem systemowym, a często niemal z nim utożsamiany ze względu na pewną komplementarność założeń teoretycznych i metodologicznych (Suliborski 1983; Maik 1988). Stąd w nowszych wersjach funkcjonalizmu geograficznego odwołano się do pojęcia systemu jako kategorii ogólnej.

Ujęcie systemowe opiera się na założeniach systemizmu, czyli filozofii systemów, która rozpatruje rzeczywistość społeczną jako zbiór systemów w znaczeniu realnym (Chojnicki 1996). System realny jest definiowany *„jako obiekt konkretny lub materialny (rzecz) złożony z innych konkretnych obiektów stanowiących jego składniki (części), które są tak powiązane ze sobą, że tworzą całość wyodrębnioną z otoczenia”* (Chojnicki 1989). Spośród systemów realnych najważniejszy dla badań w geografii człowieka jest terytorialny system społeczny jako jeden z podstawowych rodzajów systemów społecznych. Terytorialny system społeczny jest systemem społecznym, *„w którym zbiorowość ludzi trwale zajmuje, zagospodarowuje i kontroluje wyodrębniony obszar powierzchni ziemi, czyli terytorium”* (Chojnicki 1989). W terytorialnym systemie społecznym podsystemami są systemy funkcjonalne (sektorowe – ekonomiczne, kultury i polityczny, organizacji działalności zespołowej oraz materialno-techniczne), a także systemy osadnicze występujące w postaci elementarnej – osiedli (miast i wsi) oraz złożonej (sieci osadniczej lokalnej, regionalnej i krajowej). W geograficznym funkcjonalizmie pojęcie „system” uległo generalizacji i relatywizacji (Suliborski 1983). Generalizacja polegała na określeniu najogólniejszych cech różniących systemy i przyjęciu pewnego zespołu tych cech formalnych, które można było wykorzystać przy charakterystyce np. systemów osadniczych. Relatywizacja rozciągnęła pojęcie systemu na inne przedmioty – na poszczególne aspekty terytorialnego systemu społecznego (np. system kulturowy, system ekonomiczny, system komunikacyjny), ułatwiając ich opis i charakterystykę.

Hipoteza pojęcia funkcji, jako kategorii opisującej i wyjaśniającej, najpełniejszy wyraz znalazła w analizie osadnictwa w postaci dwóch teorii, teorii miejsc centralnych i teorii bazy ekonomicznej. Szczególny wpływ na badania funkcjonalne miały pierwsze nowoczesne koncepcje usiłujące wyjaśnić podstawy ekonomicznego rozwoju miast (sformułowane na początku XX w. przez ekonomistów niemieckich Wernera Sombarta i Alfreda Webera), oraz amerykański funkcjonalizm socjologiczny, pod wpływem którego była chicagowska szkoła ekologii miasta określana przez Chrisa Barkera (2003) jako funkcjonalistyczna ekologia miejska. Ernest Burgess (1967) w odniesieniu do miasta używał metafory organizmu walczącego o przetrwanie i ulegającego ewolucyjnej zmianie dostosowującej do otoczenia.

Wpływ myśli funkcjonalnej można stwierdzić analizując fundamentalne cechy tego kierunku, które znajdują odzwierciedlenie w koncepcjach i badaniach geografii człowieka. Takimi cechami według Jerzego Szackiego (1983) są: podejście holistyczne, wyjaśnianie funkcjonalistyczne, założenie ładu, porządku w systemie, wymogi funkcjonalne, ahistorycyzm.

Ad. 1. W geografii człowieka od początku powstania idei dyscypliny syntetycznej (w latach 70. i 80. XIX wieku), analiza funkcjonalna odwoływała się do koncepcji organizmu (miasto, region, państwo itp.). Analogia pomiędzy przyjętym modelem a identyfikowanym z nim obiektem geograficznym była źródłem twórczej inspiracji, ale również szeregu niebezpieczeństw, wynikających z różnic dzielących model od przedmiotu badania. Różnice te dotyczą:

a) szczegółowych cech samych elementów budujących organizm i terytorialny system społeczny,

b) cech struktury porównywalnych obiektów, które różnią się zasadniczo stopniem integracji elementów – w organizmach jest on bardzo ścisły, w terytorialnym systemie społecznym daleko bardziej luźny, specjalizacją funkcjonalną elementów – dużo większą w strukturach organicznych niż terytorialno-społecznych, odmiennością hierarchicznego podporządkowania elementów wspólnemu sensowi istnienia – znacznie większą w organizmach niż w strukturach terytorialnych;

c) organizm od terytorialnego systemu społecznego różni się cechami działania. W pierwszym przypadku każde działanie można odnieść do struktury całości definiując jego funkcje, w drugim nie każde działanie w systemie ma charakter funkcjonalny;

d) w organizmach zachodzą zmiany, które mają zawsze wewnętrzny charakter i zachodzą w ramach niezmienniej struktury, natomiast w terytorialnym systemie społecznym zmiany polegają na endogennych przekształceniach jego podstawowej struktury i dokonywać się mogą w wyniku zmian samego systemu, jak i zmian zewnętrznych wobec niego. Systemy społeczno-terytorialne zmieniają typy swoich struktur w procesie dziejowym, charakterystyczne dla określonych etapów rozwoju społeczno-gospodarczego (okres feudalny, kapitalistyczny, socjalistyczny, sieć osadnicza rozproszona, hierarchiczna, spolaryzowana itp.);

e) organizmy charakteryzują typowe fazy rozwoju łatwe do przewidzenia: wzrost, dojrzałość, starość, śmierć, natomiast terytorialne systemy społeczne mają rozwój raczej kierunkowy i otwarty, który trudno określić perspektywicznie.

Charakterystyczną cechą analogii pomiędzy organizmem a np. miastem i wsią oraz siecią osadniczą jest to, że cechy wspólne odnoszą się do stwierdzeń ogólnych, natomiast są one odrębne w przypadku cech szczegółowych.

Funkcjonalizm, tak jak inne bardziej sprecyzowane nurty badawcze, przyjmuje określoną, często nie do końca zwerbalizowaną koncepcję przed-

miotu badania, który np. w systemie osadniczym przyjmuje dualistyczny charakter: sieć osadnicza lub miasto i wieś. W geografii człowieka ujęcie holistyczne oznacza traktowanie terytorialnego systemu społecznego jako pewnej całości, co oznacza przyjęcie założenia o istnieniu różnych relacji wiążących jego elementy w swoistą całość funkcjonalną. O tej całości możemy mówić jedynie w znaczeniu relatywnym, to znaczy w odniesieniu do innych przedmiotów, które stanowią jej części. W ujęciu funkcjonalistycznym całość jest rozumiana jako zespół elementów powiązany stosunkami dynamicznej zależności, przy czym jako część rozumie się albo poszczególne przedmioty, albo ich cechy lub stany, albo proces, którym podlegają, albo mniejsze sieci zależności strukturalnych (Nagel 1963).

Ad. 2. Szczególny w przypadku funkcjonalistów jest sposób wyjaśniania i opisywania zjawisk, stanowiący o rzeczywistej odrębności tego podejścia. Polega on na:

a) założeniu, że każdy element spełnia, lub może spełniać, w systemie określoną funkcję,

b) przyjęciu, że wskazywanie tych funkcji jest tożsame z wyjaśnieniem zjawisk zachodzących w systemie (Sztompka 1971).

Wyjaśnianie funkcjonalistyczne ma mniej lub bardziej teleologiczny charakter, tzn. zakładający celowość rozwoju funkcji, która w ten sposób podtrzymuje system. To klasyczne podejście funkcjonalistyczne jest już dzisiaj tonowane przez uznawanie istnienia w systemie elementów dysfunkcyjnych, tzn. takich, które pełnią funkcje destrukcyjne, hamujące rozwój, zmieniające jego kierunek i przyczyniające się do rozpadu systemu lub jego zasadniczej zmiany. Funkcji tych nie sposób wyjaśnić potrzebami całości, a jedynie można je interpretować w kategorii czynników modyfikujących zmieniających strukturę system bądź też przyczyniających się do jego rozpadu i śmierci.

Badania geograficzne osiedli oraz systemu osadniczego sprowadzają się do mniej lub bardziej skomplikowanej procedury wyznaczenia ich funkcji i jej charakterystyki ilościowo-jakościowej. Praktycznie identyfikacja funkcji osiedla w systemie wienący dzieło wyjaśniania struktury tego systemu. System osadniczy jest właśnie taki, ponieważ jego elementy spełniają takie a nie inne funkcje. Spełniają je, ponieważ dzięki nim system może istnieć sam w sobie.

Ad. 3. Istnienie pewnego ładu, porządku, wynika jakby z natury systemu. Oczywiście integracja i organizacja systemu nie jest nigdy w pełni stabilna, zawsze zachodzą w nim pewne procesy dostosowujące go do zmieniających warunków zewnętrznych lub wynikające z zakłóceń działania jakichś elementów – system jest w stanie równowagi dynamicznej. Koncepcja homeostazy osiedla lub systemu osadniczego odzwierciedla się w jego strukturyzacji hierarchicznej, w której każdy element zajmuje określoną, sobie tylko właściwą pozycję (Brush 1953). Jednostki osadnicze, jako elementy systemu, zmieniając swoje funkcje mogą przechodzić na wyższy lub niższy

poziom hierarchiczny, zachowując jednak pewien porządek w całym systemie – ład wyrażający się istnieniem określonej równowagi. Koncepcja ładu mocno akcentowana jest w socjologii czy urbanistyce, gdzie pojęcie tzw. ładu przestrzennego, jako analogiczne do ładu społecznego na trwałe weszło do literatury (Szmidt 1981).

Ad. 4. Bardzo istotną rolę dla funkcjonalizmu odgrywa idea wymogów funkcjonalnych. Konieczność odwołania się w wyjaśnieniu funkcjonalnym do całego systemu nasuwa pytanie o to, czy systemy nie mają pewnych stałych potrzeb, które muszą być bezwzględnie zaspokojone. W socjologii był to problem określenia wymogów społecznych lub tzw. funkcjonalnych imperatywów. Próby sformułowania tych wymogów stanowiły jeden z aspektów generalizacji pojęcia systemu społecznego. Powstało wiele prób ustalenia takich katalogów wymogów funkcjonalnych, np. „zapewnienie odpowiednich stosunków z otoczeniem, czy rekrutacja nowych członków w drodze reprodukcji” (Sztompka 1971). Były one uogólnioną formą określenia warunków koniecznych do utrzymania systemu. Transformacja tego sposobu myślenia do geografii miast wyraziła się w poszukiwaniu odpowiedzi na następujące pytania:

1) czy osiedle, jako system, ma pewne „potrzeby” funkcjonalne wymagające bezwzględnego zaspokojenia albo inaczej, czy istnieje jakaś „lista” niezbędnych działań (funkcji) typowa dla wszystkich osiedli, odzwierciedlająca potrzeby mieszkańców, które muszą być zaspokojone?

2) czy system osadniczy ma jakieś stałe potrzeby wymagające bezwzględnego zaspokojenia oraz czy elementy tego systemu (jednostki osadnicze) muszą wypełniać pewne niezbędne funkcje?

Odpowiedź na pytanie pierwsze legła u podstaw rozwoju teorii bazy ekonomicznej. Wprawdzie geneza tej teorii wiąże się z pytaniem postawionym przez Werner Sombarta (1907) i Alfreda Webera (1909) o podstawy ekonomiczne rozwoju miasta, to jednak związek jej z założeniami wymogów funkcjonalnych wydaje się ewidentny.

Odpowiedź na pytanie drugie, określenia wymogów funkcjonalnych osiedla w systemie osadniczym, należy kojarzyć z dalszym rozwojem koncepcji bazy ekonomicznej, czyli ustalenia koniecznych warunków zaistnienia systemu. W nowoczesnym funkcjonalizmie przyjmuje się tezę o niezbędności wypełnienia pewnych funkcji, ale te same funkcje mogą być wypełniane przez różne elementy i te same elementy mogą w różnych warunkach spełniać inne funkcje. W badaniach geografii miast teza ta wydaje się sensowna. Wiadomo, że różne jednostki osadnicze pełnią takie same funkcje i że to samo osiedle w różnych warunkach (zwłaszcza historycznych) spełniało lub może spełniać odmienne funkcje.

Ad. 5. Ostatnim z założeń funkcjonalizmu, mającym jednak ograniczony wpływ na geografie człowieka, jest ahistoryzm (formalizm), który wyrażał się budową schematów teoretycznych, z założenia uniwersalnych, a sto-

sowanych przecież do społeczeństw będących na różnym poziomie rozwoju. W badaniach terytorialnych systemów osadniczych zawsze uwzględniano kontekst historyczny, co oznacza, że zbiór miast musi reprezentować porównywalny poziom rozwoju kulturowego (cywilizacyjnego).

Krytyka funkcjonalizmu, a także strukturalizmu, prowadzona w naukach społecznych głównie w psychologii i socjologii, stanowiła podstawę rozwoju w zachodniej myśli geograficznej kierunków alternatywnych, nawiązujących – w swoich głównych założeniach filozoficznych – do funkcjonalizmu (geografia behawioralna czy radykalna) lub też opartych na zupełnie odmiennych przesłankach (jak np. geografia humanistyczna).

W geografii człowieka funkcjonalizm odwołuje się bardziej do metody funkcjonalnej, w jej szerokim rozumieniu, niż do warstwy teoretycznej czy też schematu pojęciowego. W ramach tej subdyscypliny geograficznej jest on pewnym programem badawczym zawierającym określone reguły heurystyczne czy hipotezy robocze, np. jeśli chcesz określić i wyjaśnić rangę (znaczenie) jednostki osadniczej, to poszukaj funkcji, które spełnia ona dla własnych mieszkańców (tych, które są celowe i dostrzegalne), ale przede wszystkim znajdź te, które spełnia ona w szerszym kontekście osadniczym (tj. wtórnych i nieprzewidywalnych).

W geografii człowieka funkcjonalistyczny program badawczy jest modernizowany w duchu neofunkcjonalistycznym nawiązującym bardziej do założeń strukturalizmu, a ekonomiczny zakres pojęcia funkcji poszerzany o treści społeczne i urbanistyczno-architektoniczne (Alexander 1982; Suliborski 2001). W neofunkcjonalizmie „*termin funkcja oznacza tylko relację między częścią a całością*” (Turner 1985).

Mimo powszechności odniesień strukturalno-funkcjonalnych, w polskiej literaturze przedmiotu istnieje wiele nieporozumień dotyczących samego pojęcia funkcji oraz funkcjonalizmu jako pewnego sposobu interpretacji rzeczywistości geograficznej. W ostatnich dopiero latach przeprowadzane są pogłębione oceny krytyczne tego nurtu oraz jego wpływu na rozwój myśli i sposób badań w geografii (Maik 1988; 1993; Suliborski 2001; 2004). Oceny te uświadamiają nam zarówno walory koncepcji strukturalno-funkcjonalnej, jak i jej niedoskonałości, oraz stanowią punkt wyjścia do modernizacji (poststrukturalizm, neofunkcjonalizm) lub wyboru podejść alternatywnych (koncepcja humanistyczna w geografii człowieka).

LITERATURA

Alexander J., 1982, *Teoretical logic in Sociology*, London.

Barker Ch., 2003, *Cultural Studies. Theory and Practice*, „Sage Publications of London” (*Studia kulturowe. Teoria i praktyka*), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005.

Bertalanffy L., 1984, *Ogólna teoria systemów*, PWN, Warszawa.

- Brush J. E., 1953, *The hierarchy of central places in southwestern Wisconsin*, „Geography Review”, 43.
- Burgess E., 1967, *The Growth of the City: An Introduction into a Research Project*, [w:] R. Park, E. Burgess (eds.), University of Chicago Press, *The City*, University of Chicago Press, London.
- Chojnicki Z., 1989, *Koncepcja terytorialnego systemu społecznego*, „Przegląd Geograficzny”, 60, 3.
- Chojnicki Z., 1996, *Region w ujęciu geograficzno-systemowym*, [w:] T. Czyż (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Dramowicz K., 1984, *O potrzebie refleksji filozoficznej w geografii*, [w:] K. Dramowicz (red.), *Geografia a filozofia – wybrane zagadnienia metodologiczne*, PZLG, PAN, 3–4.
- Dziewoński K., 1990, *Geografia osadnictwa i ludności w Polsce (1945–1989). Mechanizmy rozwoju*, [w:] *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, „Prace Geograficzne”, 154.
- Dunford M., 1980, *Historical materialism and geography*, University of Sussex, Research Papers in Geography, Brighton.
- Giddens A., 2003, *Stanowienie społeczeństwa. Zarys teorii strukturacji*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań.
- Gregory D., 1978, *The discourse of the past: phenomenology, structuralism and historical geography*, „Journal of Historical Geography”, 4.
- Holt-Jensen A., 1984, *Geography. Its History & Concepts*, Harper & Row, London.
- Jaroszevska R., Maik W., 1994, *Studia nad strukturą funkcjonalną miast*, [w:] S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce lata 1918–1993. Kierunki badań*, II, PTG Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź.
- Jerczyński M., 1977, *Funkcje i typy funkcjonalne miast (zagadnienie dominacji funkcjonalnej)*, [w:] *Statystyczna charakterystyka miast. Funkcje dominujące*, „Statystyka Polski”, 85.
- Johnston R. J., 1982, *The American Urban system*, New York.
- Kaczmarek J., 2005, *Podejście geobiograficzne w geografii społecznej. Zarys teorii i podstawy metodyczne*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Kempny M., 1985, *Koncepcja potrzeb w funkcjonalizmie Malinowskiego*, [w:] M. Flis, S. Paluch (red.), *Antropologia społeczna Bronisława Malinowskiego*, PWN, Warszawa.
- Kosiński L., 1958, *Klasyfikacja funkcjonalna większych miast polskich według stanu z roku 1950*, „Przegląd Geograficzny”, 30, s. 573–585.
- Kostrowicki J., 1952, *O funkcjach miastotwórczych i typach funkcjonalnych miast*, „Przegląd Geograficzny”, 24, s. 7–64.
- Kowalski J., 1959, *Amerykański funkcjonalizm prawniczy*, Warszawa.
- Lewiński S., 1965, *Changes of types of towns*, „Geographica Polonica”, 7.
- Liszewski S., (red.) 1994, *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce, lata 1918–1993. Kierunki badań*, II, PTG Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności, Łódź.

- Levy M. J., Jr. 1968, *Struktural-Functional Analysis*, [w:] D. L. Sillis (ed.), *International Encyclopedia of Social Sciences*, 6, The Free Macmillan, New York–London, s. 21–28.
- Mach B. W., 1989, *Funkcja i działanie: systemowa koncepcja ruchliwości społecznej*, PWN, Warszawa.
- Maik W., 1988, *Rozwój teorii regionalnych i krajowych układów osadniczych*, „Seria Geografia”, 37, UAM, Poznań, s. 134.
- Maik W., 1993, *Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze*, [w:] W. Maik (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*, Toruń.
- Maik W., 2008, *Ewolucje teoretyczno-metodologiczne studiów miejskich w świetle zmieniających się konceptualizacji miasta*, [w:] J. Parysek, J. Stryjakiewicz (red.), *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Massey D. B., 1984, *Spatial divisions of labour: Social structures and the geography of production*, Methuen, New York.
- Merton R., 2002, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Nagel E., 1961, *The Structure of Science*, New York.
- Nagel E., 1963, *Whole, Sums and Organic Unities*, [w:] D. Lerner (ed.), *Parts and Whole*, New York.
- Pieter J., 1959, *Historia psychologii w zarysie*, Katowice.
- Parsons T., 1952, *The Social System*, Tavistok, London.
- Rajman J., 1972, *Klasyfikacja typologiczna miast i osiedli miejskich aglomeracji Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, „Folia Geographica”, 5.
- Rykiel Z., 1991, *Koncepcje geografii społecznej*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Studia z geografii społecznej*, „Dokumentacja Geograficzna”, 3–4, IG i PZ PAN, Zakład Narodowy Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Scheiblinga J., 1977, *Debates et combats sur la crise de la geographie*, La Pensee, 194.
- Sheppard E., Barnes T. J. (red.), 2003, *A Companion to Economic Geography*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Soja E. W., 1980, *The socio-spatial dialectic*, „Annals Association of American Geographers”, 70.
- Soja E. W., 1996, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-And Imagined Places*, Oxford and Cambridge MA, Blackwell.
- Sombart W., 1907, *Der Begriff Stadt und das Wesen der Stadtebildung*, [w:] *Archi für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*; = *Der Moderne Kapitalismus*, II wyd., 1916.
- Suliborski A., 1983, *Niektóre problemy badań funkcji miast w świetle podstawowych założeń koncepcji systemowej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica”, 2.
- Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia teoretyczno-empiryczne*, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Suliborski A., 2003, *Koncepcja funkcji miejsca w badaniach różnicowania społeczno-gospodarczego regionu miejskiego*, [w:] I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Wymiar i współczesna interpretacja regionu*, Katedra Geografii Ekonomicznej UG, Gdańsk–Poznań.

- Suliborski A., 2004, *Badania funkcjonalne w polskiej geografii miast – refleksja metodologiczna (Ewolucja poglądów na funkcję i teorię bazy ekonomicznej miast)*, [w:] *Reflexie geografických výskumov v strednej Európe s dôrazom na ich využitie v praxi*, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Faculta prírodných vied. Katedra Geografie, Geografické štúdie, 12, Banská Bystrica.
- Suliborski A., 2010, *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Wyd. UŁ, Łódź.
- Szacki J., 1983, *Historia myśli socjologicznej*. Cz. I i II, PWN, Warszawa.
- Szmidt B., 1981, *Ład przestrzenny*, PIW, Warszawa.
- Sztompka P., 1971, *Metoda funkcjonalna w socjologii i antropologii społecznej. (Studium analityczne)*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Thrift N. J., 1996, *Spatial formations*, SAGE Publications, London.
- Turner J. H., 1985, *Struktura teorii socjologicznej*, PWN, Warszawa.
- Weber A., 1909, *Über den Standort der Industrien*, Erster Teil: *Reine Theorie des Standorts*, Tübingen, VIII, 246.
- Wójcik M., 2010, *Struktura i działanie – geograficzno-społeczna interpretacja oddziaływania funduszy Unii Europejskiej na przykładzie „Odnowa wsi”*, [w:] E. Kacprzak, A. Kołodziejczak (red.), *Rola środków Unii Europejskiej w rozwoju obszarów wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 24, Zespół Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Warszawa, s. 186–201.
- Wójcik M., 2012, *Geografia wsi w Polsce. Studium zmiany podstaw teoretyczno-metodologicznych*, Wyd. UŁ, Łódź.

Structural-functional concept in context of human geography

Summary: Structural-functional concept has the greatest tradition among the most important trends in human geography and has played a major role in describing human environment. Given the great significance of structuralism and functionalism for empirical research, theory and methodology, the author reconstructs their philosophical assumptions and determines relevance to human geography. The article presents various ways of defining structures in geography stating in conclusion that structuralism, and especially the approach to structure as a process, plays a key role in the contemporary human geography. Next, the author presents the development of functionalist thought and points to three aspects of the functional method: heuristics, research techniques, explanation and description. In the final aspect which is most important for functional method, the paper draws attention to different types of explanation and description depending on the understanding of the concept and defining function. The article considers fundamental characteristics of functional thinking and their impact on research concepts of human geography.

Keywords: structuralism, functionalism, human geography.